

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

139:3 • 2019

Kvinnorna som tog strid för freden gör fortfarande avtryck

ANNE HEDÉN*

Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek

Fotografiet är hämtat från den internationella kvinnokongressen för fred i Haag 1915, den första våren under världskriget, i slutet av april. Längst bak, i mitten, syns läraren och fredsaktivisten Matilda Widegren i grå jacka och lite mörkare hatt. Snett framför henne på trappan står teologen och religionshistorikern Emilia Fogelklou i vit krage och svart hatt med band runt kullen och med en rektangulär handväska i sin vänstra hand. Längst ut till höger står rösträttsaktivisten och journalisten Elin Wägner med handväskan intryckt under armen och med några blommor i handen.¹ Fotografiet förmedlar en ljus, nästan hoppfull, stämning.

Initiativet till kongressen hade kommit från det holländska Nationalförbundet för kvinnans rösträtt, och inbjudan hade skickats till både krigförande och neutrala länder. I Sverige bildades inför mötet i Haag Internationella kvinnokommittén för varaktig fred, med deltagare från Landsföreningen för kvinnans politiska rösträtt, Fredrika Bremerförbundet, Vita Bandet och Kristliga föreningen för unga kvinnor.²

Fredskongressen samlade enligt uppgift drygt 100 kvinnor från olika länder. I Haag beslutade de bland annat om att skicka delegationer till krigförande nationer i syfte att plädera för fred, något som i praktiken visade sig ge ett klenst gensvar.³ Ett mer konkret resultat av mötet var bildandet av Women's International League for Peace and Freedom, Internationella kvinnoförbundet för fred och frihet, där Matilda

* Fil. dr i historia

1. Emilia Fogelklou, Matilda Widegren, Elin Wägner med flera på fredskonferensen i Haag 1915. Bildkälla: Kvinnsam, Göteborgs universitetsbibliotek.

2. Rubriken "Internationellt samarbete", Kvinnsam, Göteborgs universitetsbibliotek, <<http://www.ub.gu.se/kvinn/portaler/fred/samarbete/#haag>> (12/4 2019).

3. Ove Bring, *Kvinnor och kungar: Om krig och fred: Fredsaktivism och kungamak* på Bernadotternas tid (Stockholm 2017) s. 205.



Emilia Fogelklou, Matilda Widegren, Elin Wägner med flera på fredskonferensen i Haag 1915. Okänd fotograf. Bildkälla: Kvinnsam, Göteborgs universitetsbibliotek.



Widegren blev första ordförande för den svenska sektionen.⁴

I listorna från kongressen, på delegater och andra deltagare, finns namnen på 15 kvinnor från Sverige, nio kvinnor från Norge och sju kvinnor från Danmark. Inslaget av rösträttskvinnor i den svenska delegationen var betydande och de mötte likasinnade i Nederländerna.⁵ I dokumenten från Haag-konferensen flätades kvinnors politiska och sociala rättigheter samman med fredsfrågan.⁶

Freds rörelsen växte fram som en angelägenhet för både kvinnor och män under det sena 1800-talet.⁷ Under kampen för rösträtten etablerades också en särorganiserad kvinnofreds rörelse där frågan om jämlikheten lyftes fram i högre grad. Kvinnorna i den svenska rösträttsrörelsen såg freden som en förutsättning för det politiska medborgarskapet och kvinnligt medinflytande i samhället och i det avseendet rådde alltså samstämmighet mellan de utsända på fredskongressen i Haag. Efter hemkomsten publicerades i översättning det dokument som antagits. Kriget innebar "ett hänsynslöst offerande av människoliv och ett förstörande av så mycket, som mänskligheten under århundraden strävat att uppbygga".⁸ Särskilt hävdades kvinnornas utsatthet: enligt dokumentet ville kongressen bestrida antagandet att "kvinnorna kunna skyddas under modärn krigföring" och de hänvisade till det "fasansfulla våldförandet av kvinnor som åtföljer alla krig".⁹ De krävde allmän avvärning liksom att de neutrala länderna skulle erbjuda medling i konflikten, och att utrikespolitiken skulle ställas under demokratisk kontroll – vilket i förlängningen innebar att även kvinnorna borde ha rösträtt. En annan punkt handlade om att barnuppfostran borde anpassas till att barnens "tankar och önsknings inriktas på den varaktiga fredens ideal".¹⁰

4. Internationella kvinnoförbundet för fred och frihet, <<https://ikff.se/ikff/historia>> (12/4 2019).

5. Program och deltagarförteckning, fredskonferensen i Haag 1915, "Internationellt samarbete", Kvinnsam, Göteborgs universitetsbibliotek, <<http://www.ub.gu.se/kvinn/portaler/fred/samarbete/#haag>> (12/4 2019).

6. Svenska sektionen av internationella kvinnokommittén för varaktig fred, "Beslut vid Kvinnornas internationella kongress i Haag 28 april–1 maj 1915", <http://www.ub.gu.se/kvinndata/portaler/fred/samarbete/pdf/beslut_haag.pdf> (24/3 2019).

7. Irene Andersson, *Kvinnor mot krig: Aktioner och nätverk för fred 1914–1940* (Lund 2001) s. 57–58.

8. Svenska sektionen av internationella kvinnokommittén för varaktig fred, s. 1, <http://www.ub.gu.se/kvinndata/portaler/fred/samarbete/pdf/beslut_haag.pdf> (24/3 2019).

9. Svenska sektionen av internationella kvinnokommittén för varaktig fred, s. 1.

10. Svenska sektionen av internationella kvinnokommittén för varaktig fred, s. 3–5, 7.

När det gällde fredsfrågan omfattade den kvinnliga freds rörelsen i Sverige olika inriktningar: såväl de som såg försvaret som en garanti för freden, som socialistiska antimilitarister och även radikalpacifister.¹¹ I den nordiska delegationen i Haag, där svenskarna dominerade, ingick till exempel också författaren och pacifisten Mia Leche Löfgren och även den socialdemokratiska politikern Anna Lindhagen.¹² Elin Wägner var liberal och en av de mest kända förkämparna för kvinnlig rösträtt. Hon var dock fortfarande i början av 1914 försvarsvän och skrev artiklar om bondetåget samt deltog vid böndernas firande på Hotell Royal i Stockholm. Wägner beskrivs i Ulla Isakssons och Erik Hjalmar Linders biografi (1980) som starkt kritisk till förstakammarhögern.¹³ Enligt Isaksson och Linder blev det intensiva förtalet av Karl Staaf, vars regering avgick efter borggårdskrisen, den utlösande faktorn när Wägner en dryg månad senare gick med i Föreningen Frisinnade Kvinnor som bildades den 23 mars 1914 (från 1922 Frisinnade Kvinnors Riksförbund).¹⁴ Dess första paroll lød: "Mot krigspsykos, för demokrati och för kvinnors likställighet."¹⁵ Samtidigt deltog Elin Wägner efter krigsutbrottet också i organiseringen av hjälporganisationen Kvinnornas uppbåd, där både fredskvinnor och försvarskvinnor möttes för att bistå med krigsberedskapen i Sverige under världskriget.¹⁶ Emilia Fogelklou och Elin Wägner hade senare nära kontakter med kväkarrörelsen. Tillsammans med yrkesinspektören, senare riksdagsledamot (1922), Kerstin Hesselgren, även hon kväkare, och läkaren Ada Nilsson, kom de att bilda den så kallade Fogelstadgruppen som blev en drivande kraft vad gällde att stärka och utveckla kvinnornas medborgarskap under mellankrigstiden och som även spelade en viktig roll i freds rörelsen.¹⁷

11. Sverker Oredsson, *Nils Edén: Demokratins statsminister* (Stockholm 2017) s. 197.

12. Bring (2017) s. 204.

13. Ulla Isaksson & Erik Hjalmar Linder, *Elin Wägner 1922–1949: Dotter av moder jord* (Stockholm 1980) s. 209.

14. Isaksson & Linder (1980) s. 211–212.

15. Kvinnor för fred och Sveriges fredsrad, *Kvinnornas kamp för fred. Vad kan vi lära oss av våra föregångare i freds rörelsen?* 2015, <<http://www.kvinnorforfred.se/wp/wp-content/uploads/2015/05/KFF-Kvinnokamp-webpdf.pdf>> (24/3 2019).

16. Andersson (2001) s. 65; Isaksson & Linder (1980) s. 214–215.

17. Renée Frangeur, "Kerstin Hesselgren", *Svenskt kvinnobiografiskt lexikon*, <www.skbl.se/artikel/Kerstin_Hesselgren> (27/3 2019); Kristina Lundgren, "Ada Nilsson", *Svenskt kvinnobiografiskt lexikon*, <www.skbl.se/artikel/Ada_Nilsson> (27/3 2019).

Trots stora skillnader samarbetade de drivande i den kvinnliga fredsrörelsen över åsiktsgränserna. Fredsfrågorna var, menar Irene Andersson i sin avhandling *Kvinnor mot krig: Aktioner och nätverk för fred 1914–1940* (2001), ett sätt för kvinnor att från olika utgångspunkter praktisera politik i en tid då deras formella möjligheter till parlamentariskt inflytande först var obefintliga och sedan begränsade, och där rösträttsfrågan och det politiska utanförskapet blev en gemensam plattform.¹⁸ Kjell Östberg uttrycker det som att det var helt nödvändigt för kvinnor att sörjgorganisera sig för att bli hörda och att man då ofta mobiliserade över åsiktsgränserna.¹⁹ I en tid av polarisering i samhället blev också samarbetet nödvändigt. Världskrigets utbrott skapade oro även i neutrala Sverige. Ändå visar många artiklar och reportage i svensk press i början av kriget att det fanns åtskilliga som var upprymda och optimistiska inför utvecklingen.²⁰ Efter bondetåget och borggårdskrisen, då den liberala regeringen ersattes med en konservativ ämbetsmannaministär med Hjalmar Hammarskjöld som statsminister, hade högern och de konservativa fått överhanden, men det fanns även en stark opposition bestående av liberaler och socialdemokrater och i vilken alltså även fredsrörelsen ingick.

De internationella kontakterna spelade en viktig roll. Det var i Haag våren 1915 som de svenska fredskvinnorna tog nya tag, efter att ett tidigare samnordiskt initiativ när det gällde att anordna så kallade fredssöndagar hade bromsats in genom hovets och drottning Victorias försorg. Drottning Victoria, född i Tyskland och nära släkt med den tyske kejsaren, tyckte idén med fredssöndagar var olämplig. Utrikesministern Knut Wallenberg bedömde läget som känsligt, varvid hela aktionen avblåstes. Själv åkte drottningen till sitt gamla hemland och fick där ta emot en krona, smidd av krigsbyte från det av Tyskland ockuperade Belgien. Under resan tillbaka till Sverige hyllades hon i Berlin och uttalade starka sympatier för Tyskland, något som väckte uppmärksamhet i Sverige, inte minst på ledarsidorna.²¹

18. Andersson (2001) s. 65.

19. Kjell Östberg, "Krig och fred i svensk kvinnorörelse", i Christina Florin, Lena Somestad & Ulla Wikander (red.), *Kvinnor mot kvinnor: Om systerskapets svårigheter* (Stockholm, 1999) s. 42–43.

20. Claes Ahlund, *Diktare i krig: K.G. Ossiannilsson, Bertil Malmberg och Ture Nerman från debuten till 1920* (Hedemora 2007) s. 42–43.

21. Andersson (2001) s. 101.

Samtidigt som Victoria firades i den tyska huvudstaden genomfördes ändå den första fredssöndagen i Sverige, den 27 juni 1915, fast i ett mer begränsat omfång än vad som tidigare hade planerats och utan det nordiska samarbetet. 343 möten anordnades över hela landet och 88 734 kvinnor anslöt sig till ett gemensamt dokument.²²

Någon vecka senare uppvaktades Knut Wallenberg med fredssöndagens resolution. Utrikesministern uttalade sig positivt om innehållet och han passade också på att poängtera att de svenska högeraktivisterna som vid den här tiden ville att Sverige skulle gå med på Tysklands sida i kriget borde kritiseras både offentligt och privat. Reaktionen bland övriga ministrar blev stark och statsministern Hammarskjöld framhöll i ett tal någon vecka senare att Sverige kanske inte alltid skulle kunna hålla på neutraliteten.²³

Wilson's 14 punkter i januari 1918 utlöste en intensifierad aktivitet i relation till det förväntade fredsslutet. Ändå var det svårt att förhålla sig till de konflikter som uppstått genom första världskriget. Både Ellen Key och Selma Lagerlöf, som annars förespråkade fred, tog offentlig ställning för det vita Finland under inbördeskriget vintern och våren 1918. Ellen Key var pacifist och krigsmotståndare. Trots detta krävde hon att Sverige skulle gå in med vapenhjälp till den vita sidan, ett i dag mindre uppmärksammat inslag i hennes opinionsbildande verksamhet. Hårdheten i Ellen Keys inställning har tolkats som ett utslag av klassförakt, men bidragande var även brev från kvinnor i den finska borgerligheten och hon liksom många andra i Sverige såg de vita i inbördeskriget som försvarare av demokratins principer.²⁴

Fredssöndagarna återkom under en rad år under 1916, 1917 och 1918, liksom flera andra aktioner som organiserades av den kvinnliga fredsrörelsen. Under 1930-talet ville socialdemokrater och liberaler ha nedrustning medan högern ville ha ökade resurser till försvaret. Kärnan i de nätverk som drev kvinnornas fredssöndag stod också bakom Kvinnornas vapenlösa uppror mot kriget som organiserades 1935, på initiativ av kvinnorna runt Medborgarskolan på Fogelstad, bland dem Elin Wägner och även de kvinnor som var aktiva i Internationella Kvinnoförbundet för

22. Andersson (2001) s. 99.

23. Andersson (2001) s. 102.

24. Ulla Wikander, "Ellen Key, Vasakontakter och finska inbördeskriget", i Kjersti Bosdotter, Lars Ekdahl, Anne Hedén & Aapo Roselius (red.), *Den röda våren 1918: Finska inbördeskriget i nordisk samhällsutveckling: En antologi* (Huddinge 2018).

fred och frihet. Liksom tidigare var medlemmar i Frisinnade Kvinnors Riksförbund med i kampanjen och förespråkade i radikalpacifistisk anda omedelbar och ovillkorlig nedrustning i Sverige. Kvinnor uppmanades att vägra bära gasmask eller ta sig till skyddsrum, allt för att männen skulle övertygas om att kriget borde avslutas. Under kampanjens genomförande kom dessa inslag att bli mindre framträdande och det radikalpacifistiska inslaget i den kvinnliga fredsrörelsen blev allmänt sett mindre markant under 1930-talet.

Under efterkrigstiden blev rörelsen emot atomvapen och kapprustningen en fråga som engagerade kvinnorörelsen. Mer än 100 år har gått sedan kvinnornas fredskongress i Haag ägde rum. Den svenska sektionen av Internationella kvinnoförbundet för Fred och Frihet, IKFF har fortfarande fullt upp. Kvinnornas utsatthet i krig är fortfarande ett brännande aktuellt ämne, liksom jämställdhetens genomförande socialt och politiskt.

I mediedebatten i dag syns den särorganiserade kvinnliga fredsrörelsens yrkanden från Haag-kongressen 1915 kanske främst i den feministiska utrikespolitik som drivits av Sverige under perioden 2014–2019: mänskliga rättigheter för kvinnor, kvinnornas deltagande och representation, förhindrande av konfliktutveckling, och konfliktlösning och medling.²⁵ Rörelsens krav har institutionaliserats – men fortfarande inte förverkligats i den utsträckning som fredskvinnorna hoppades 1915.

25. Government Offices of Sweden, Ministry for Foreign Affairs, *Handbook Sweden's Feminist Foreign Policy*, <www.regeringen.se> (24/3 2019).